

de wetenschappelijkheid van het marxisme notitie naar aanleiding van een "diskussie-stuk"

Han ten Brummelhuis

Al vóór dat ik het artikel van professor Jolles over "de bespreekbaarheid van het marxisme" gelezen had, had ik al het voornemen er op te reageren. Dat tekent mijn positie en ook de situatie. Slechts weinigen die bij de beoefening van de sociale wetenschappen aan de universiteit betrokken zijn, kunnen zeggen dat ze ten aanzien van dit onderwerp nog onbeschreven zijn. De meesten hebben hun vaste positie al lang ingenomen. Wat mij tot een reactie motiveerde was niet uitsluitend de verwachting, dat een stuk van de hand van Jolles over dit onderwerp de behoefte tot kommentaar zou achterlaten. Het trok me aan om binnen het objektiverende kader dat een tijdschriftartikel biedt, te proberen die punten te markeren waar de verwachte gemeenschappelijkheid ophoudten de verwachte verschillen beginnen, maar dan wel op een uit het oogpunt van wetenschappelijke duidelijkheid en verstaanbaarheid vruchtbaarder manier dan de meeste universitaire diskussies over en rond het marxisme, gebonden als deze zijn aan kwesties van praktische universiteitspolitiek. Ik vind het dan ook terecht dat Jolles in zijn artikel niet een rechtvaardiging van zijn eigen daadwerkelijk handelen met betrekking tot marxisme probeert te geven, maar met een theoretisch "schone lei" probeert te beginnen - hoewel de snelle bekentenis van eigen nalatigheid en schuld naar mijn mening meer bedekt dan verheldert; het lijkt een taboe te leggen op het oprakelen van "dat wat geweest is".

Na lezing zag ik het al een stuk minder zitten mijn voornemen uit te voeren en bij herlezing begon ik er helemaal aan te twifelen of mijn reactie op dit artikel een bijdrage aan de diskussie "marxisme-sociologie" zou kunnen zijn. In de indruk die na de eerste lezing overbleef domineerde het nadrukkelijke gebaar van uitnodiging tot diskussie. Bij tweede lezing viel me op dat het hier om een door en door diplomatiek stuk ging. Ik verbeeldde me te kunnen zien hoe er op de tekst gewerkt was om formuleringen te vinden die een konpromis konden zijn tussen het streven de marxistische partij onder de lezers niet af te stoten en tegelijk niets van de eigen positie te hoeven prijsgeven. Ik begon me te ergeren aan het formeel-afstandelijke, af en toe anbelijpige taalgebruik. De auteur bleek zich met zorg tegen vele mogelijke verwijten te hebben ingedeekt. Anderzijds leken formuleringen die een persoonlijke betrokkenheid bij het onderwerp zouden kunnen verraden weggetoucheerd.

Dit is maar een indruk en het gaat slechts over "stijl". Maar ook de inhoud van het stuk maakte me bij herlezing pessimistisch over de mogelijkheden van een discussie. Ik werd gedwongen weer eens onder ogen te zien hoe groot en vooral hoe verzelfstandigd de verschillen zijn tussen hen die zich op een of andere manier met marxisme geëngageerd hebben en hen die het op zich af zien komen. Is het werkelijk zo dat elk van beide groepen zijn eigen "waansysteem" heeft waarin van de konkurrent een beeld wordt opgehangen dat niet meer door de eigen vooronderstellingen heen kan breken? En dat wanneer zich overwachte tegen-informatie mocht presenteren, er een begrippenpaar klaar ligt om het "gevaarlijke" er van te neutraliseren? Jolles artikel komt op mij over als een zeer consistent om niet te zeggen gesloten systeem. Als ik probeer aan te geven waarom ik met veel van wat hij zegt niet of maar gedeeltelijk eens ben, dan vindt ik geen houvast in de expliciete stellingen en beweringen in het artikel. De eigenlijke verschillen liggen daarvoor in uitgangspunten die in het stuk impliciet zijn gehouden. Ik kan in zijn artikel dan ook niet een bijdrage zien aan de discussie marxisme-sociologie, welke al zo lang op de agenda staat. Zijn artikel is informatief als een explikatie van het eigen standpunt maar het raakt de problemen die in een dergelijke discussie centraal zouden moeten staan nauwelijks. Ik hoop dat ik kan aangeven waarom dat het geval is.

Mijn eigen positie is in dit verband te omschrijven als die van iemand die zich betrokken voelt bij het van de grond komen van marxistische theorievorming en onderzoek en het is mijn mening dat zo iets aan de universiteit thuishoort en op dit moment zelf nodig is. Ik hoop dat het overbodig is te zeggen, dat niemand zo iets imaginairs als *het* marxisme kan vertegenwoordigen. Ik voel me dan ook niet in staat ook maar bij benadering te voldoen aan het beeld van een "marxist" zoals dat uit Jolles' artikel spreekt. Voor iemand die vanuit de marxistische positie op zijn artikel wil ingaan, heeft hij een soort malenkolder gereed gezet. Wie daarin stapt kan alleen nog dapper maar wel donquichottechtig terugstrijden.

Een gemeenschappelijk begrippenkader, een gemeenschappelijke golfenlge is een minimale voorwaarde voor een discussie tussen personen die op tegengestelde wijze geïnteresseerd zijn in en belang hebben bij "marxistische wetenschap". Jolles is er niet in geslaagd die te vinden. Ondanks het feit dat zijn artikel geschreven is vanuit het "wij wetenschapsbeoefenaren" en zijn argumentatie zich herhaaldelijk richt tot hen die het zoeken naar wetenschappelijke waarheid serieus nemen. Maar horen de marxisten ook tot deze gemeenschap? Als ik op de expliciet geformuleerde bedoelingen af ga, natuurlijk wel. Als ik kijk naar die passages waarin een inhoudelijke aanduiding van marxisme wordt gegeven, dan valt mij op dat vele verschillende formuleringen steeds hetzelfde zeggen bij hem, dat namelijk het marxisme meer politiek is dan wetenschap. Er is bij hem sprake van een politieke strijdideologie en een politiek ideaal

met een wetenschappelijke pretentie, een theorie die zich een universitaire plaats probeert te verwerven op basis van machts-politiek, een theorie die waarheid afmeet aan sociale gelding, een theorie die politieke munt probeert te slaan uit vaagheid van begrippen etc. etc. Ik zou nieuwsgierig zijn te weten of het zijn uitdrukkelijke bedoeling is geweest, maar ik meen dat Jolles artikel gedragen wordt door een impliciete voorstelling van wetenschap volgens welke het marxisme geen serieus te nemen wetenschap is. Het meest verbazingwekkende van zijn artikel vind ik dan ook zijn voorstel om onder bepaalde kondities voor het marxisme toch een universitaire plaats in te ruimen. Wat hij inhoudelijk over het marxisme zegt, rechtvaardigt alleen de konklusie, dat deze theorie aan de universiteit niet thuis hoort. Zijn pleidooi voor het treffen van "marxistische voorzieningen" aan de universiteit maakt de indruk van het bezwijken voor overmacht. Zijn gedachtengang lijkt in de eerste plaats politiek van aard: liever het marxisme boven de tafel dan onder de tafel, want onder de tafel weet het te veel voordeel te trekken uit haar positie van illegaliteit. Als het marxisme nu eenmaal niet buiten de deur te houden is, dan is het beter een deal te sluiten: geef het een erkende positie, maar dan wel een controleerbare positie. Ik heb niet de indruk, dat het Jolles te doen is om de bijdrage van het marxisme aan onze kennis over de maatschappij, om de marxistische theorie als maatschappijwetenschap, ik kan niet anders konkluderen dan dat hij in de eerste plaats geïnteresseerd is in de beheersbaarheid van het marxisme.

Het boeindste deel van het stuk is de beschrijving van mechanismen van verhulling en semantische ontwijking, vooral daar waar het hem lukt de wederzijdse betrokkenheid en afhankelijkheid van beide in het "marxistisch universitair gebeuren" geïnvolveerde partijen vast te leggen. Daar komt het stuk over, valt ook iets te herkennen voor degenen die het niet met hem eens is. (Helaas lukt het hem niet de schuldvraag konsekwent buiten beschouwing te laten. Als hij zegt, dat de marxisten de verhulling in stand houden omdat zij een politiek belang hebben bij verhulling en verder niet ingaat op de funkties die de verhulling heeft voor "de andere partij", dan ligt daarin toch minstens een beschuldigende ondertoon). Een sociaalpsychologische beschrijving van de wijze waarop aan de universiteit met het marxisme wordt omgegaan is leerzaam en interessant, maar kan niet het materiaal leveren voor het antwoord op de vraag naar de wetenschappelijkheid van het marxisme. Het antwoord op die vraag dient de doorslag te geven in een discussie over de plaats die het marxisme binnen de universitaire wetenschapsbeoefening toekomt, een vraag die bovendien allereerst beantwoord moet worden op grond van de inhoud van de marxistische theorie en niet op grond van het gedrag van (echte of vermeende) marxisten.

Wie niet uitdrukkelijk aangeeft wat hij onder marxisme verstaat, loopt het gevaar het woord klakkeloos over te nemen uit de "publieke opinie". Daar fungeert het als een verzamelwoord voor vele onderling zeer verschillende fenomenen en is het geladen

met een aantal bijbetekenissen, die men voor een wetenschappelijke discussie beter op zij kan zetten. Marxisme kan dan op de theorie van Marx slaan, maar ook op de officiële maatschappijtheorie van een aantal socialistische landen, die onderling weer in opvatting verschillen en op hun beurt weer kunnen verschillen van andere "marxismen". Voor de een is het idee van de klassestrijd of dat van de gewelddadige revolutie het watermerk van het marxisme, voor de ander een obskurantistische filosofische methode, een brok pre-moderne filosofie, eigenlijk meer theologie, via Hegel bij Marx terecht gekomen. De ene keer slaat "Marxistisch" op een heel concrete politieke strategie, de andere keer op een abstracte theorie, en dan meestal niet eens zozeer op een aantal formuleerbare ideeën, maar meer op een bepaalde "theoretische" houding; waarbij de een zich zelfs theoretische zelfverzekerdheid, onverbiddelijkheid of zelfs bereidheid tot geweld voor voorstelt, de ander vooral nachtelijke, in elk geval wereldvreemde uitpluizerij van voor meerdere uitleg vatbare kanonische teksten. Ook voor Jolles heeft de term de volle spektrumbreedte die het heeft in wat ik bij gebrek aan een exaktere term de publieke opinie heb genoemd. Die betekenis reikt van "het werk van Marx" tot aan de "studentenbeweging" der zestiger jaren. "Marxisme" kan zo bij hem het trefwoord worden van alle universitaire onrust en protest van de laatste jaren. Daarbij valt het op dat, hoewel hij natuurlijk de moeilijkheden kent om een definitie van "marxistisch" te geven, de term voor hem toch verwijst naar een harde en onherleidbare kern, die echter door de marxisten niet wordt prijsgegeven, zelfs verborgen moet blijven. Achter alle vaagheid gaat blijkbaar iets als een "marxistische identiteit" schuil. De betrokkenen op de universiteit en in de eerste plaats de marxisten zelf schijnen dat te beseffen, maar om een aantal redenen prefereren ze meer onschuldige termen als "progressief", "emancipatorisch" en "demokratisch". Het beeld dat zich opdringt is dit: geïrriteerd door de - reële of vermeende? - alomtegenwoordigheid van het marxisme, vraagt Jolles dat het marxisme eindelijk eens zijn ware en identificeerbare gezicht laat zien. Maar naar mijn idee vermoedt hij identiteit waar in feite slechts heterogeniteit is. De universitaire onrust van de laatste jaren is inderdaad op een aantal punten in veel gevallen op een losse en uiterlijke manier met "marxisme" geassocieerd, maar een marxistische theorie is er niet de kern noch de oorsprong van.

Voor een antwoord op de vraag naar de wetenschappelijkheid van het marxisme moet men beginnen met het abstraheren van deze samenhangen, evenals men voorlopig moet abstraheren van alles wat door een meer dan honderdjarige geschiedenis terecht of ten onrechte met marxisme geassocieerd wordt. Het is nodig afstand te nemen van een aantal historische gebeurtenissen, door de een als het bewijs van eigen gelijk gevierd door de ander als een trauma ervaren, en zich te concentreren op de inhoud van de marxistische maatschappijtheorie. Ik mis in Jolles' artikel deze vraag (toch eigenlijk de vraag waar het op aan komt): welke is de verdienste van de marxistische theorie bij het

verklaren en begrijpen van de sociale werkelijkheid? Ze wordt niet gesteld, maar er wordt wel impliciet van een antwoord uitgegaan: dat het marxisme namelijk meer een politieke strijd-ideologie is, dan een wetenschappelijke theorie.

Ook als men zover is dat men zich concentreert op de inhoud van de marxistische theorie, dan wordt men nog gekonfronteerd met het feit dat er vele marxistische theorieën bestaan. Een tweede focusvernaauwing lijkt me dan ook onontkoombaar: de vraag naar de wetenschappelijkheid van het marxisme moet het eerst beantwoord worden op grond van het werk van Marx en niet op grond van latere theorieën die zich op hem beroepen. Niet omdat Marx het begin- én eindpunt van alle marxistisch theorie is, maar omdat bij dit beginpunt de theorie in zijn ontstaan zichtbaar is, wat de mogelijkheid biedt duidelijk te onderscheiden tussen het wetenschappelijk program, de intentie, de uitgangspunten van de theorie aan de ene kant en dat wat er in feite aan uitgewer- te marxistische maatschappijtheorie gerealiseerd is. Hiervoor oog te hebben is in het bijzonder belangrijk om te voorkomen dat men, zoals in vele Marx-kritieken gebeurt, zijn eigen vooronderstellingen ongemerkt aan Marx opdringt. Zo dringt ook Jolles aan Marx een onderscheid tussen politiek en wetenschap op, waarvan Marx zou pretenderen dat hij het achter zich heeft gelaten. Er wordt hier trouwens een barrière zichtbaar waarop vele discussies marxisme-sociologie stuklopen: waar marxisten menen terug te moeten gaan naar het werk van Marx omdat de vorm en de formulering die de theorie hier heeft, het meest behoedt voor methodisch ontoelaatbare uitspraken, zijn de niet-marxisten niet bereid zich op dat discussienivo te begeven, zeker als ze er van menen te zijn dat het slechts gaat om exegetische van iets dat al lang vast staat. Ze menen de discussie in te kunnen gaan met een bagage aan inhoudelijke marxistische kennis, waarin de andere partij zich meestal niet eens herkent, weergaves uit de tweede of derde hand, die door hun schematisme alleen maar moe en lusteloos maken. Het is merkwaardig, dat velen die in hun wetenschappelijk werk aansluiting vinden bij de marxistische theorie, benadrukken dat het hier gaat om een program dat voor een groot deel nog moet worden uitgevoerd, terwijl juist vaak de groep der niet-marxisten het marxisme lijkt te willen vast leggen in de vorm van een aantal wet-achtige abstracte uitspraken.

Een stuk dat van zo weinig interesse in de wetenschappelijke inhoud van de marxistische theorie blijk geeft en waarin het marxisme bij voorbaat al "gevonnis" is kan onmogelijk een discussiestuk zijn. Jolles baseert zich bij dit "vonnis" op een idee van zuivere wetenschap, in het licht waarvan elke wetenschap die op een of andere manier bij "politiek" betrokken is "onzuiver" moet lijken. Volgens deze voorstelling van de verhouding politiek-wetenschap moet bijvoorbeeld de studentenbeweging wel gepercipieerd worden als een beweging die van buitenaf de politiek in de universiteit heeft binnengebracht, terwijl ik toch zou denken, dat het ook zo is dat die politiek

er al lang in zat, door de studentenbeweging slechts aan het licht is gebracht. Ingaan op de inhoudelijke kern van Jolles' artikel, deze naïeve voorstelling van de verhouding wetenschap-politiek (naïef tegen de achtergrond van de feitelijke invloed van buitenuniversitaire krachten op het wetenschapsbedrijf en tegen de achtergrond van recentere ontwikkelingen in de wetenschapstheorie) zou betekenen dat opnieuw de thematiek van de zg. positivismediskussie aan de orde wordt gesteld. Het staat voor mij vast dat deze diskussie weinig vruchtbaar is gebleven en elke nieuwe diskussie op dit abstrakt-methodologische nivo het ook zal zijn.